

Erken Osmanlı Dönemi’de İznik Fritli Çamur Üretimi ile “Tebrizli Ustalar” ın İlişkisi Örneğinde Seramik Üretiminde Teknik Etkileşimler

Technical Interactions in Ceramic Production in The Example of The Relationship Between İznik Fritware Production And “Masters Of Tabriz” in The Early Ottoman Period

ÖZET

Seramik üretiminde özellikle temel bilgilerin öğrenilmesi gerekmektedir. Ancak belli bir tecrübeye sahip geleneksel seramik üreticisinin malzeme ile olan ilişkisine göre öğrendiği bilgiyi deneyerek değiştirmesi, geliştirmesi, yorumlaması mümkündür. Bu çalışmada, 2006 yılında, “Osmanlı Dönemi İznik Fritli Çamuru İle Tebrizli Ustaların Fritli Çamuru Arasındaki İlişkiye Dair Belgeler” başlığı ile bildiri olarak sunulan ve yayınlanan makalede belirtilen, iki arkeolojik buluntunun, Anadolu’da 14. Yy. sonu ile 15. Yy.’da gezgin, göçebe seramikçiler tarafından üretilen veya ticari yollar ile temin edilen mimari seramiklere ait ulaşılan belgelerin, seramik üreten bakış açısı ve günümüzdeki üretimler ile beraber değerlendirilerek, seramik üretiminde teknik etkileşimlerin örneklenmesi hedeflenmiştir.

15. yy.ın sonlarında, Osmanlılar Dönemi’nde, İznik’te fritli çamur ile üretime geçişin birdenbire olması dikkat çekicidir. İznik, Bizans Dönemi’nde de seramik üretim merkezidir ve kurşun, alkali sır kullanılarak sırlı pişirim yapılmaktadır. “Tebrizli Ustalar” özelinde, genel olarak İran kaynaklı seramikçiler, bazı sırlarda kurşun kullansa da fritli çamur bünyede, kurşun içermeyen, alkali ve kireç içerikli frit ile üretim yapmaktadırlar. İznik atölyelerinin Osmanlı Dönemi’nin başından beri mimari seramik üretiminde kullanıldığı, yapısal analizler ile ispatlanmış olsa da ilk nasıl İznikli ustaların bu tekniği öğrenip geliştirdiği hala netleşmemiştir.

Bu çalışmada, fritli çamur, indirgen pişirim lüster gibi teknik bilgi gerektiren teknikler, Kütahya’da Osmanlılar döneminde ve günümüzdeki bazı üretimler, kişisel tecrübeler yanı sıra sanatın, düşünerek, görerek, beğenerek ve deneyerek üretilmesi nedeni ile seramik üreten bir araştırmacı bakış açısı ile değerlendirilmiştir. Arkeolojik kazılar, yapısal analizler gibi fen ve sosyal bilimlerdeki araştırmalar devam ettikçe, İznik’te fritli çamur üretim sürecinin başlangıcı daha da netleşecek olsa da yeni buluntuların disiplinler arası değerlendirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: fritli çamur, İznik, seramik üretimi, çini

ABSTRACT

In ceramic production, especially basic knowledge needs to be learned. However, it is possible for a traditional ceramic producer with a certain amount of experience to change, develop and interpret the information he has learned by experimenting according to his relationship with the material. In this study, it is aimed to exemplify the technical interactions in ceramic production by evaluating the two archaeological finds as stated in the article titled “Documents on the Relationship Between the Ottoman Period İznik Fritware and the Fritware of Masters of Tabriz” presented in 2006 and architectural ceramics produced by wandering, nomadic ceramicists or supplied by commercial means in Anatolia at the end of the 14th and 15th centuries, together with the perspective of ceramic production and today’s productions.

In the late 15th century, during the Ottoman period, the sudden transition to production with fritware in İznik is remarkable. İznik was also a center of ceramic production during the Byzantine Period and glazed firing was carried out using lead and alkali glaze. Although the “Masters of Tabriz” in particular and Iranian ceramicists in general use lead in some glazes, they produce with lead-free, alkaline and lime containing frit in fritware. Although structural analysis has proven that İznik workshops have been used in the production of architectural ceramics since the beginning of the Ottoman period, it is still unclear how İznik masters first learned and developed this technique.

In this study, techniques that require technical knowledge such as fritware, clay paste luster, and some productions in Kütahya during the Ottoman period and today have been evaluated from the perspective of a researcher who produces ceramics because art is produced by thinking, seeing, liking and experimenting as well as personal experience. As research in science and social sciences such as archaeological excavations and structural analyses continue, the beginning of the fritware production process in İznik will become clearer, but new finds need to be evaluated interdisciplinarily.

Keywords: fritware, İznik, ceramic producing, traditional Turkish ceramic

GİRİŞ

Osmanlılar Dönemi’nde İznikli seramik ustaları, İranlı ustalar tarafınca da uygulanan fritli çamur tekniğinde, alkali eriticiye, kurşun ekleyerek, motif, kompozisyon yanı sıra teknik olarak özgün seramiklerini üretmişlerdir. Dünya seramikleri içinde önemli bir yer edinmelerine neden olan fritli çamur ile üretim tekniğinin birdenbire nasıl başladığı mevcut bilgiler ile tam olarak netleştirilemese de sosyal ve fen bilimleri alanındaki araştırmaların artması ile bazı konular aydınlanmaktadır. Bu çalışma, yazarın 2006 yılında bildiri olarak sunduğu makalesinde (Çalışıcı

İrem Pala Çalışıcı ¹

How to Cite This Article

Pala Çalışıcı, İ. (2025). “Erken Osmanlı Dönemi’de İznik Fritli Çamur Üretimi ile “Tebrizli Ustalar” ın İlişkisi Örneğinde Seramik Üretiminde Teknik Etkileşimler” International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:11, Issue:5; pp:1025-1036. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15536021>

Arrival: 28 April 2025

Published: 30 May 2025

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Çanakkale, Türkiye. ORCID: 0000-0003-4750-1737

Pala, 2006) tespit ettiği, “1981- 1988 İznik Çini Fırınları Kazısı” nda yayınlanmış (Aslanapa ve diğerleri, 1988), 1981(görsel 9) ve 1984 (görsel 6) yıllarına ait iki arkeolojik buluntunun yeniden değerlendirilmesi amaçlı başlamıştır. Yaklaşık 20 yıl sonra tekrar ele alınan konuda, ulaşılabilen yeni yayınlardan 15. yüzyıl Anadolu mimarisinde kullanılan çinilerin (mimari seramiklerin) yerel üretimler yanı sıra ticaret ürünü olarak da temin edildiği ve bu konudaki tartışmaların, araştırmaların devam ettiği izlenmiştir. 1984 (görsel 6) yılına ait arkeolojik buluntunun sanat tarihi alanında, farklı değerlendirilmesi üzerine, İznikli ve Tebrizli seramikçilerin ortak çalışmış olmaları gerektiğini belirtmek amaçlı seramik üreten bakış açısı ile ulaşılan belgeler, bilgiler, günümüz seramik üretiminden yazarın deneyerek geliştirdiği teknikler, bazı teknik örnekler ile beraber değerlendirilmesi hedeflenmiştir.

Günümüzde olduğu gibi, 15. yüzyılda göçebe İranlı seramikçilerin üretimleri, politik gelişmelerden etkilenmiştir. Günümüzde Ukrayna Savaşı (2022’de başlayan) nedeni ile, seramik atölye sahipleri ile yapılan görüşmelerden edinilen bilgiye göre, Türkiye’ye gelemeyen hammadde eksikliğinin, seramik döküm çamuru temin etmede bir iki yıl sorun oluşturmuştur. Şimdiler de ise bazı döküm çamurları hala çeşitli üretim hatası vermesine rağmen, sorunun birçoğu düzelmiştir. Politik gelişmeler yanı sıra, coğrafik veriler de seramik üretimini etkilemektedir. Göçebe ustaların çeşitli tane boyutunda kuvars kullanmaları gibi günümüzde de üretirken atölyeler arasında aynı malzemeyi kullanım şekli, miktarı ve yorumları değişmektedir.

I. Mehmed’in taht kavgası sonrasında galip gelip gücünü göstermek amaçlı Bursa Yeşil Külliye’yi inşa ettirdiği ulaşılan yayınlarda detayları ile aktarılmaktadır. Mavi beyazlar ile renkli sır üstüne altın dekorlu altıgenler ve cuerda seca seramikler, aynı yapılar da bulunsa da ayrı ayrı değerlendirildiği görülmüştür. Cuerda seca tekniğinin, düz zemin ve rölyef dekorlu farklı üretimler bulunmaktadır. Şerare Yetkin (1964 ve 1965) den aktaran Çalışıcı Pala (2018: 357) , şöyle belirtmektedir: “Bursa Yeşil Türbe’ de kapıda kırmızı renkte çini çamurundan yapılmış tuğlalar bulunuyor, bu tuğlalarda örnek zemine çizilmiş ve zemin derin bir şekilde oyulup örnek kabartma olarak meydana çıkarılmıştır. Sonra beyaz sarı ve firuze renkli sırla sırlanmıştır. Burada renkli sır tekniğinin başka variantı olan bu oyma tekniği ile karşılaşılıyor”. Yapısal analizler yanı sıra görsel motiflerin de analizleri yapılarak üretim yerlerinin saptanmasına yönelik yayınlar, bu çalışmada, Beylikler ve Erken Osmanlı Dönemlerinde mavi- beyaz, renkli sır üzeri altınla altıgen ve cuerda seca fritli çamur seramikler hakkında notlar, başlığında detaylandırılmadan bazı alıntılar aktarılmıştır.

Osmanlılar Dönemi’nde İznik’te üretilen seramikler, kalıba baskı tekniği dışında (Demirsar Arlı ve diğerleri, 2020) iki gruba ayrılmaktadır. Birinci grup kırmızı çamurun (kil) şekillendirilip, beyaz pişen çamurun astar olarak kullanıldığı üretimlerdir. Birinci grup İznik seramiklerinde genel olarak üç bezeme tekniği kullanılmaktadır. Renkli şeffaf sır ile sırlanmak üzere: 1- astarın fırça ile motiflenme aracı olarak kullanılması, 2- bütünün astarlanıp motifin kazınması ve 3- bütünün beyaz astar ile kaplanıp şeffaf sıraltı fırça ile dekorlanmasıdır. İkinci grup İznik seramikleri ise birinci gruptan tamamen farklı, frit yani sırça- sır gibi bir eritiminin kil ile birleştirilip, düşük derecelerde porselen gibi pekişmiş bir bünye elde etmek amacı ile oluşturulmuş olan çamurun- fritli çamurun şekillendirilmesine yönelik, üretim tekniği, teknolojisi ile üretilmiş olan kullanım ve mimari seramikleridir. Fritli çamur ile üretim tekniği, atölyede sırlı seramik de üretilse, geleneksel çömlekçilik bilgisinden farklı, teknik bilginin gerekli olduğu bir şekillendirme ve üretim sürecini kapsamaktadır. İznik’te fritli çamur ile üretimin ulaşılabilen yazılı belgelerden, 1470 yılında kullanım seramikleri ile başladığı (Henderson ve Raby, 1989: 128), sonrasında mimari seramiklerde de kullanıldığı ve 1717’lerde son bulduğu görülmektedir (Küçükerman, 2007: 169) (ilgili belgeler, bu çalışmada Osmanlılar Dönemi’nde İznik’te fritli çamur teknolojisine ait belgeler başlığı altında yer almaktadır). Türkiye’de 1993 yılında İznik Çini Vakfı’nın kurulması (URL 2) ile İznik’te fritli çamur teknolojisinde üretim tekrar başlamıştır.

Bu çalışmada sanat tarihi ile ilgili olan bilgilerin değerlendirilmesi yapılmamıştır. Yazarın (Çalışıcı Pala), 2018 yılında yayınladığı bildirisindeki, kişisel arşivindeki bazı fotoğraflar, bu makalede tekrar kullanılmıştır ancak ilgili bildiriye atıf yapılarak belirtilmiştir. Bursa Yeşil Külliye’de de bulunan mavi beyaz seramiklerin örneklerinin benzerlerinin, Akkoyunlu ve Karakoyunlu ve Karamanoğlu Beylikleri’ne ait bazı mimari yapılar da bulunması, ustaların gezici, bağımsız olarak ürettiklerine dair tartışmaların, değerlendirmelerin yapıldığı izlenmiştir. Bu nedenle ilgili yayınlardan kısa alıntılar “Beylikler ve Erken Osmanlı Dönemlerinde mavi- beyaz, renkli sır üzeri altınla altıgen ve cuerda seca fritli çamur seramikler hakkında notlar” başlığı altında aktarılmıştır. Osmanlılar Dönemi’nde İznik’te fritli çamur teknolojisine ait belgeler başlığında, İznik fritli çamuruna ait ulaşılan bazı kimyasal, yapısal özelliklerine ait belge ve bilgiler ilgili ulaşılabilen yayınlardan derlenmiştir. Seramik Üretiminde Etkileşim örnekleri başlığı altında da yazarın seramik üretirken tecrübe edindiği teknik etkileşimler, denemeler ve buluşlar, günümüzde fritli çamur üretimine dair notlar ve Osmanlılar Döneminde Kütahya’da üretilen ajur üstü sır kaplama tekniği ile günümüzde Kütahya’lı seramikçilerin etkiledikleri aktarılarak değerlendirilmiştir.

BEYLİKLER VE ERKEN OSMANLI DÖNEMLERİNDE MAVİ- BEYAZ, RENKLİ SIR ÜZERİ ALTINLI ALTIGEN VE CUERDA SECA FRİTLİ ÇAMUR SERAMİKLER HAKKINDA NOTLAR

Fritli çamur teknolojisi 9. yüzyıl'da Irak'ta başlamıştır. İlk ortaya çıkış sebebine dair kesin kanıt bulunmamakla beraber, Irak lüster seramiklerinde yapılan analizlerde görülen alkali- kalsiyum- kurşun ve bazı örneklerde kalay bileşikli sırın, bünyenin kolay zinterleşmesi için bilinçli olarak çamura katıldığı düşünülmektedir. Yüksek kalitede lüster seramikleri üreten Basra'lı seramikçilerin Fustat'a transferi ile, 975- 1075 yılları arasında Fustat'ta üretilen fritli bünyeli lüster seramikler daha sonra kullanılacak olan fritli bünyelerin öncüsü olmuştur. Basra seramiklerine göre oluşan, Fustat fritli bünyesindeki değişim, Mısır'ın yerel hammadde farklılıkları ile açıklanmaktadır. 1171'de Fustat'ta çömlekçi alanında çıkan yangın ile Mısır'dan göç eden seramikçiler, İspanya, Pisa, Suriye ve İran'da fritli çamur ile lüster tekniğinde seramikler üretmişlerdir. Bu akım, Basra'da 700- 975, Fustat'ta 975- 1025, Keşan'da 1100- 1340, Şam'da 1100- 1600, Semerkant'ta 1400- 1430, Nişapur'da 1430- 1520 ve Tebriz'de 1470- 1550 yılları arasında görülmektedir. (Mason, 1995: 5-8. Seramik sanatçılarının hareketliliği için ayrıca bkz: Golombek ve diğerleri, 1996)

Arthur Lane'nin "white ground-quartz" olarak tanımladığı teknik, Anadolu'da ilk olarak 1220 tarihli Aladdin Camii'nde kullanılmıştır. İranlı, Mısırlı ve Suriyeli ustalar tarafından 12.yy'dan beri bilinen bu tekniğin, uygulama geleneğinin olmadan birdenbire üretilmiş olamayacağı için, İranlı gezici ustaların bunları üretmiş olabileceğini aynı araştırmacı belirtmektedir. Böylece, Türk idaresi altındaki Anadolu'da kullanılan bu tekniğin, ustasının dışardan gelmiş olması nedeni ile ancak yüz yıl kadar uygulanabildiğini daha sonrasında ise unutulduğunu belirtmektedir (Lane, 1971: 39,40; Lane, 1957: 253).

13. yy'da Anadolu Selçukluları döneminde Türkistan'lı bir mimar ile ilişkilendirilen, bir grup seramik ustasının İran'da kullanılan kalsiyum- alkali frit (hiç kurşun içermemektedir) teknolojisini kullanmasına rağmen 1271 Tarihli Sivas Gök Medrese'de frit kullanılmamış olması Anadolu Selçukluları Döneminde fritli çamur kullanıma dair bir genellenmenin yapılamayacağını göstermektedir.

1378- 1391 yıllarında İznik Yeşil Camii minaresi bezemesine rağmen Anadolu'da büyük değişim, 1410' da İran'dan gelen Tebrizli ustalar tarafından gerçekleştirilmiştir (Henderson ve Raby, 1989: 117).

Hikâye Timur'un ordularının gelişinden önce, çömlekçilerin geç Yuan döneminin mavi-beyaz porselenlerini taklit etme uygulamasını başlattıkları Suriye'de başlar. Üretim 1402 yılında Timur'un fetihleriyle durdurulmuş ve zanaatkarlar Semerkant'a getirilmiştir. Suriyeli göçmenler oraya vardıklarında, kendi ülkelerindekiyle hemen hemen aynı tarz ve teknikte çalışmışlar, hatta kuvars gövde için kaynak olarak İran'da alışlagelmiş kırılmış kuvars çakılları yerine kum kullanmışlardır.Semerkant'ın "kozmpolit" ortamında Suriyeli çömlekçiler yerel zanaatkarlar ve diğerleriyle bir araya gelerek yeni formlar ve teknikler üreten bir sinerji yaratmışlardır. Semerkant zaten çok çeşitli tekniklerde güçlü bir çini yapım geleneğine sahipti.... (Golombek, 1996: 581) "Kuvarsın kaynakları her atölye için farklı olduğundan, çömlekler buna göre gruplandırılabilir. Toronto Projesi beş ana grup belirledi, bunlardan dördü coğrafik olarak belirlenebilir. Bu bulgular Timurî göçmenlerinin rolünü yorumlamak için çok önemli olacaktır." (Golombek, 1996: 578) Golombek'in "kuvars yerine kum kullanılması" ve "kuvarsın kaynakları her atölye için farklı olduğundan" ifadeleri, bu makaledeki *Seramik Üretiminde Etkileşim Örnekleri* başlığında günümüz üretimleri üzerinden değerlendirilmiştir.

Görsel 1: "Amel-i üstadan-ı Tebriz" yani "Tebrizli ustaların eseri" dir Yeşil Camii, Bursa, 1419–20. (görsel: O' Kane, 2011: 192; ifade: Raby ve Atasoy, 1989: 83)

Blessing, 1419-24 yılları arasında inşa edilen Bursa'daki Yeşil Külliye, I. Mehmed'in himayesinin odak noktalarından biriydi. Cami ve türbenin özenli çini dekorasyonunun hem Selçuklu mimarisinin Anadolu mirasıyla hem de Moğol sonrası İran ve Orta Asya'nın daha geniş Fars kültürüyle bilinçli bir diyalog yarattığını iddia edilen, İran ve Orta Asya'daki on dördüncü yüzyıl sonu ve on beşinci yüzyıl başı Timurlu anıtlarıyla ve Anadolu'daki on üçüncü yüzyıl yapılarıyla bağlantıları (Blessing, 2017: 249) detaylı olarak ele almıştır.

Anadolu'da 15. yüzyıldaki mavi- beyaz çinilerinin, hem gezgin ustaların yerel malzeme ile üretiminin hem de ticaret yolu ile gelen çinilerin kullanıldığı belirtilmektedir: "Mavi-beyaz sır altı çinilerin kronolojisi ve dağılımına

ilişkin sorular kısmen cevapsız kalsa da on beşinci yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreğinde Osmanlı, Memluk ve Akkoyunlu-Karakoyunlu alemlerinde bu çinilere gösterilen ilgi kanıtlanmıştır. Tarihendirilebilen ilk örnekler 1420'lerde Şam'da ortaya çıktı; Edirne'de, Çin mavi-beyaz porselenleri ile ilgilenen seçkinlerin benzer bir ilgisinden doğan örnekler ise on yıl içinde ortaya çıktı. Siyah-çizgili çinilerde (black- line tiles) görülen Tebriz bağlantısı, daha erken tarihlerden çok az örnek kalmasına rağmen, 1460'lar ve 1470'lere tarihlenen kanıtların da gösterdiği gibi, mavi-beyaz çinilerde de görülmektedir. Timurlular bağlamında mavi-beyaz çiniler nadiren kullanılırdı. Sonuç olarak, bu çinileri Orta Asya'dan gelen bir ithalat olarak görmek yerine, onları on beşinci yüzyılın ilk yarısında Şam, Tebriz, Kahire, Edirne ve Bursa arasında yoğun bir şekilde dolaşan sanatçıların, tekniklerin ve fikirlerin bir ürünü olarak görmeliyiz. Bu değişimler, en belirgin sonuçlarından bazıları mimari dekorasyonda görülse de ne mavi-beyaz sıraltı çinilerle ne de bir bütün olarak çini işçiliğiyle sınırlıydı. Siparişler doğrultusunda sanatçıların, farklı yerlerden gelerek, yeni bağlantılar ile üretmelerine olanak tanımak, önemli yenilikler için öncülük sağlamaktaydı. Aynı zamanda, ticaret ağları ve buna bağlı altyapı da çinilerin taşınmasına olanak verebilir; dolayısıyla çinilerin belirli bir şehirde ortaya çıkması, o lokasyonda çini üretiminin yapıldığını otomatik olarak doğrulamaz. Bursa'daki "Tebrizli Ustalar" imzasının da işaret ettiği gibi, sadece bireysel çini ustalarının mı, yoksa bütün atölyelerin mi taşındığı sorusu hâlâ yanıtsız kalıyor. Her iki hareket biçiminin de çini ve eşya dolaşımıyla birlikte gerçekleştiğini varsaymamız gerekir. Osmanlı, Memlûk ve Akkoyunlu-Karakoyunlu mavi-beyaz çinileri, çağdaş çanak çömlek ve nihayetinde 14. ve 15. yüzyıllardaki Çin porselen üretimi arasındaki bağlantıların incelenmesi gelecekteki çalışmaların konusu olmaya devam etmektedir ve belki de ortaya çıkan arkeolojik kanıtlar, mobil ve sabit üretim biçimleri arasındaki ilişkinin anlaşılmasını destekleyecektir." (Blessing, 2019: 123)

Karamanoğlu Beyliği'nde de, mavi- beyaz, renkli sır altıgen karolar ile cuerda seca teknikleri kullanılmış örnekler bulunmaktadır (Görsel 2-3-4) . "...Metropolitan Müzesi'ndeki iki çininin 1411'den sonra Anadolu'ya göç eden (freed craftsmen) ustaların ürünleri olduğunu düşündürmektedir. Tasarım, sarının kullanılmasıyla karakterize edilen Orta Asya unsurları ile birleşik bitkisel ve kalın geometrik desenler gibi yerel Selçuklu ve Karamanlı özelliklerinin bir karışımıdır. Ayrıca, yabancı ve yerel geleneklerin bu sentezi, 15. yüzyılın ilk yarısındaki deneysel dönemin bir işaretidir ve 16. yüzyılın olgun Osmanlı tarzının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır." (Samkoff, 2014: 204)

Görsel 2: İbrahim Bey İmareti ana eyvan altıgen çiniler (Erdem 2017, s: 394)	Görsel 3: İbrahim Bey İmareti mihrap bordürleri (Erdem 2017, s: 398)	Görsel 4: Mihrap kakma çinileri Sahip Ata Vakıf Müzesi, Konya. (Çalışıcı Pala, 2018; Erdem, 2017: 374)
Karaman ilinde yer alan İbrahim Bey Külliyesi 1432 yılında Karamanoğlu II. İbrahim Bey tarafından yaptırılmıştır. (Erdem, 2017: 60)		Karaman Gaferiyat Ulu Camii (15. Yy.)

OSMANLILAR DÖNEMİ'NDE İZNİK'TE FRİTLİ ÇAMUR TEKNOLOJİSİNE AİT BELGELER

15. yy'da Bursa ve Edirne'de bulunan, ilk Osmanlı Mimari seramik süslemelerinde, Anadolu'ya olmayan ustalar çalışmıştır. Bu ustalar ya Yıldırım Bayezid'in 1402'de Timur'a yenilerek tutsak giderken beraberinde götürdüğü ve oradaki tekniği öğrenerek gelen ustalardır; ya da İran üretim tekniğini bilerek Anadolu'da para kazanmak için Tebriz'den gelen ustalardır. Bu ustaların Tebrizli olduğu, ürünlerindeki imzalarından bilinmektedir. 1402'de Timur'a yenilgi sonrasında Osmanlı'nın kendisini yenilemesi anısına, Bursa'da yaptırılan II. Mehmet Külliyesi'nde (1419- 1424) bulunan, Yeşil Türbe mihrabına, *Amel-i üstadan-ı Tebriz*, yani 'Tebrizli ustaların eseridir, (görsel: 1) ibaresini yazmışlardır. *Muhammed el Mecnun* yapının başka bir yerinde rastlanılan benzer bir imzadır. (Raby ve Atasoy, 1989: 83) Külliye bezemesi Nakkaş Ali olarak bilinen Ali ibn İlyas Ali tarafından yönetilmiştir. Bu ustaların kendilerine özgü, Anadolu'da kullanılmayan bir tekniğe sahip olduklarını, yapılan analizler ve ürünün kendisi bildirmektedir. Tebrizli ustalar, renkli sır (cuerda seca), mavi- beyaz sıraltı teknikleri ile bezedikleri seramikleri, kalsiyum- alkali fritli çamur tekniği ile Bursa'daki yerel fırınlarda üretmişlerdir. Aynı ustalar 1430 yılında Edirne Muradiye (II. Murad) Camii'ni Bursa'daki gibi bezemiştir. Bu seramikler, dönemin Semerkant, Herat, Tebriz, Şam, ve Kahire saraylarında bulunan seramiklerle aynı özellikleri taşımaktadır. Aynı ustalar, 1437-47 yıllarında Edirne Üç Şerefeli Camii'de yaptıkları gibi zor cuerda seca tekniğini kolay olan sıraltına çalışarak

ürettikleri seramikleri 1463- 1470 yıllarında İstanbul II. Mehmed Camii (Fatih Camii) avlusunda da yapmıştır. Dönemin tarihçisi Mu'ali de II. Mehmed camisinde çalışan Horasan'lı ustalardan bahsetmektedir: *ahl-i hunar az Khurasan zamin*, (Necipoğlu, 1990: 136- 137). Aynı ustalar son olarak 1479'da Cem Sultan Türbesinde görülmektedir. Üç Şerefeli Camii'nde ve Fatih Camii'nde sıraltında kullandıkları sarı ve mor renkleri üslup birliğini göstermektedir. Bu sıraltı seramikler zor olan cuerda seca tekniği görüntüsü sıraltında kullanılmıştır; renklendirme ve sırlama kalitesinde düşüş bulunmaktadır. Tebrizli ustaların bünye renkleri 1420'lerdeki kırmızı renkten 1430'lardaki sarımsı beyaza kadar çeşitlilik göstermektedir. Ancak laboratuvar çalışmaları gerek cuerda secaların gerekse de sıraltı seramiklerin kurşun içermeyen kalsiyum- alkali frit ile üretildiğini göstermektedir. (Henderson ve Raby, 1989: 118) İznik seramiklerinin teknik özellikleri için ayrıca bakınız: (Öney, 1989: 36)

1472'de Topkapı Sarayı'nda Çinili Köşk'te İstanbul'un ilk ve son kez karşılaştığı banna'i tekniği farklı Horasan'lı bir grup seramikçi tarafından uygulanmıştır. Necipoğlu'na göre tarihsiz bir İran belgesi bu ustaları ispatlamaktadır (*kashi-tarashan-i Khurasan* – “Horasan'dan çini kesicileri”). (Necipoğlu, 1990: 136- 137).

Gülsu Şimşek'in çalışmasında “üç grup gövde bileşimi tespit edilmiştir: 1- kilce zengin, kuvarsca fakir ve 2- daha önce gösterildiği gibi kilce fakir, kuvarsca zengin ve sırasıyla Timurlu mirası ve İznik çömlekçi yeniliğinin karakteristiğiyle bağlantılı; ve 3- yeni bir grup, kuvars, kil ve tebeşir karışımı. Farklı gövde bileşimlerinin getirdiği değişiklikler nedeniyle farklı sır teknolojileriyle de karşılaşmıştır. Pişirme işlemi sırasında alfa-beta geçişi nedeniyle termal genleşme kuvars içeriğine çok bağlıdır. Üç farklı sırlama teknolojisi Sn-zengin, Sn-orta ve Sn-fakir sırlardır. Sırdaki kalay oksit miktarı yüzyıllar geçtikçe azalır. Ayrıca sırda iki farklı tipte flaks kullanılmıştır; bazıları sadece potasyum içerirken diğerleri potasyum ve kalsiyum içerir.” çalışmanın son ama en önemli bulgusu, analizde kullanılan “tek renkli” seramiğin, Muradiye (Edirne) ve Şah Melek Paşa (Edirne) Camilerinin altıgen ve/veya üçgen, firuze çinileriyle teknolojik benzerliğidir ki bu da İznik çini fırınlarının Osmanlı döneminin başından beri öncü olduğunu yansıtmaktadır. (Şimşek ve diğerleri, 2019: 2209)

İznik'teki çömlekçilik geleneğinin, fritli çamur teknolojisi ile hiçbir ilişkisi olmasa da Bizans Bithynia çömlekçilik geleneğine dayandığını gösteren bazı işaretler bulunmaktadır (Raby ve Atasoy, 1989: 24).

İznik'te fritli çamur ile kullanım seramikleri 1470'te üretilmiştir. Mimari yapılarda ise İznik fritli çamur üretimi ancak 1506- 1507 yıllarında kullanılmıştır. (Henderson ve Raby, 1989: 128)

İznik çinilerini belgeleyen en eski arşiv belgesi: “günümüze ancak iki dizi kalan tadad defterlerinin en eskisinde, yaklaşık 1496'da yapılan bir envanterde, çok sayıda Çin Porseleni yanı sıra bir tane de İznik Leğen- İbrik takımına rastlanan belgedir”(Atasoy ve Raby, 1989: 29).

İznik'te fritli çamur ile üretimin, 1717'lerde son bulduğu görülmektedir. “Tekfur Sarayı ve çevresinde çiniciliği geliştirme çalışmaları için, 1719 yılında, İznik Naibi'ne yazılmış olan bir karar özetle şöyleydi: “eskiden bu yana İznik'teki çini atölyelerinde güzel çiniler üretip İstanbul'a gönderiliyordu ve saray ile önemli dini yapılarda kullanılıyordu. İki seneden beri bu ustalar üretimi kesmiş, işi ve işyerlerini terk etmiştir. Bu uygun bulunmadığı için, bu emre uyarak İznik'te kaç çini atölyesi olduğunu belirlemek ve saray mimarları ile birlikte birer örnek seçerek gereken yapılmalıdır. Ama bütün bu girişim ve düzenlemelere karşılık sorun çözümlenememiştir.” (Küçükerman, 2007: 169) İlgili belgede geçen Tekfur Sarayı fritli çamur üretimi bu çalışmanın kapsamı dışında olsa da İznik fritli çamur üretiminin son bulma tarihi açısından önemli bir belge olduğu için yer vermek gerekli görülmüştür.

1301 tarihinde Ebu'l Kasım Abdullah bin Muhammed el Kaşani'nin “Seçkin Maddeler ve Değerli Kokular”, başlıklı risalesinde, fritli çamurun nasıl hazırlanacağını ölçüleri, hammaddelerin tanıtımı ile ele almaktadır. Sözü edilen defterin, Ayasofya Kütüphanesi'nde 1583 tarihinde fark edildiğinde, zarar görmüş olduğu, bazı yerlerinin okunmadığı, okunamayan yerlerin ‘okunamıyor’ notu konularak yeniden yazıldığı belirtilmiştir. Günümüzde elimize ulaşan nüsha bu defterin, 1583'te yeniden yazılmış halidir (Tuna, 2002: 2, ek:1). Buradan edindiğimiz bilgilere göre, İran'da kullanılan frit, 14. yy'da salicornia bitkisinin külünün de kullanıldığı, alkali bir frittir.

İznik (antik Nicea), M.Ö. 4. yüzyıldan beri Orta Doğu'yu Anadolu üzerinden Balkanlar'a bağlayan ana yollar üzerinde bulunan ve Helenistik, Roma, Bizans ve Selçuklu uygarlığı dönemlerini yaşamış bir kenttir. Osmanlı döneminde İznik, 1335-1600 yılları arasında çini ve seramik üretiminin ana merkezi olarak ortaya çıkmıştır. 16. yüzyılın sonlarına doğru seramik üretimi teknik olarak gerilemiş ve köy ustaları geçmişteki üretim standartlarını yeniden üretmekte başarılı olamamış ve böylece İznik, işsizlik nedeniyle sakinlerini kaybetmiştir. İlgili yayından İznik'te 14. yüzyılda kurşunlu sır kullanıldığı izlenmektedir. (Tulun ve diğerleri, 2002: 34) ayrıca tablo: 1 de (Raby & Henderson, 1989: 116) çamur bünyesinde alkali- kireç kullanılsa da sır da kurşun bulunduğu görülmektedir. Bu durum İznikli seramikçilerin, eritici olarak kurşun bileşiklerini kullanmaya uzak olmadıklarını gösterir niteliktedir.

Kurşunca zengin camısı bölümlerin rasgele dağılımı da 16.yüzyıla ait tipik İznik seramiklerinin gelişmiş kurşun fritlerindeki düzgün dağılımdan farklıdır. Muradiye Camisi çinilerindeki kurşun parçacıklarının kalayla rasgele karışmış olduğu görülür. 15.yüzyılın sonlarına doğru kullanılan sırların alkali-silis-kurşun-kalay bileşimi hamur fritiyle sıranın bileşiminin aynı tür fritin kullanıldığını düşündürür. Kurşunca zengin kalıntıların varlığı fritli hamura 1475 öncesinde de kurşun katılmaya başlandığını düşündürür. Hamurda görülen az miktardaki bölgesel kurşun ile kalay kalıntıları 16.yüzyılın başlarında tam olarak yetkinleşen, kurşunca zengin fritli hamurun belki de en erken denemeleriydi.

Hamurda az miktarda frit bulunmasının bir nedeni de hamurda cam kırıklarının kullanılmış olmasıdır. Bu aslında cam üretiminin artıklarının kullanılmasına yönelik bilinçli bir uygulamadır ve kurşunca zengin cam birikimlerini de açıklamaktadır. Sürekli kullanılmamasına karşın duvar çinisi üreticilerine bu uygulamanın karlı görünmesi kurşunca zengin fritlerin kullanılmasına temel oluşturmuştur.

İncelenen örneklerden ilk gerçek kurşun-alkali fritli seramiğin yaklaşık 1480'lere tarihlenmesiyle birlikte daha geç dönemlerde yapıldığı bilinen Bursa Şehzade Ahmed Türbesi (1506) ile Şehzade Mahmud Türbesi'ndeki (1512-13) çiniler kireç-alkali fritlidir. 1480 öncesi dönemini, teknolojinin oluşum evresi olarak nitelemek olanaklıysa da bu dönemde seramik üretimindeki gelip geçici uygulamaları ve kronolojide görülen sapmaları belirleyebilmek için sistematik analizler gerekir.

İznik'te bulunan ilk örnekte kurşun oranı çok düşük olmakla birlikte silika kalıntıları, tipik İznik seramiklerine oranla daha köşelidir. Bu da düşük kurşun oranına bağlanır. Bir mavi-beyaz kap olan örneğin, kireç-alkali fritle, gelişmiş İznik kurşun-alkali frit teknolojisi arasında bir geçiş dönemi ürünü olarak görmek yanlış değildir. Bu kadar erken tarihli olmasına karşın son derece nitelikli bir üründür" (Atasoy ve Raby, 1989: 74-75).

Tablo1: Anadolu'da bazı mimari yapılarıdaki seramiklerin yapısal analizleri (Raby & Henderson, 1989: 116)

Yıl	Yer	Frit türü	Sır
1271	Sivas gök Medrese	yok	Soda-kalsiyum kuvars (mor)
1425- 26	Bursa 2. Murad Camii	Kalsiyum- alkali	Analizi yapılmamış
1433	Edirne Muradiye	Kalsiyum- alkali	Analizi yapılmamış
1433	Edirne Muradiye mavi beyaz bordür	Yok	Analizi yapılmamış
1440- 1	Edirne İmaret-i Mezid Bey (Yeşilce) Camii	Kalsiyum- alkali	Kurşun oksit- soda- kuvars + kalay (turkuaz)
1473	İstanbul Çinili Köşk	Kalsiyum- alkali	Kurşun oksit- soda- kuvars + kalay (turkuaz)
1479	Bursa, Cem sultan Türbesi (yaldızlı seramikler)	Kalsiyum- alkali	Analizi yapılmamış
1474	İstanbul, Mahmut Paşa Türbesi	Yok	Kurşun oksit- soda- potas- kuvars + kalay (turkuaz ve siyah)
1496	Amasya, 2. Bayezid Camii	Kalsiyum- alkali	Analizi yapılmamış
1506- 7	Bursa, Şehzade Mahmud türbesi	Kurşun- alkali	Kurşun oksit- soda- kuvars + kalay (lacivert)
1512- 13	Bursa, Şehzade Ahmed türbesi (altıgen tekrenkli seramikler)	Kalsiyum- alkali	Kurşun oksit- soda- kuvars + kalay (turkuaz)
1512- 13	Bursa, Şehzade Ahmed türbesi (mavi beyaz bordür seramikleri)	Kalsiyum- alkali	Kurşun oksit- soda- kuvars + kalay (mavi ve beyaz)
1520	İstanbul Yavuz Selim Türbesi	Kurşun- alkali	Analizi yapılmamış
1600	İznik seramiği	Kurşun alkali	Kurşun oksit- soda- kuvars + kalay (çok renkli)

SERAMİK ÜRETİMİNDE ETKİLEŞİM ÖRNEKLERİ

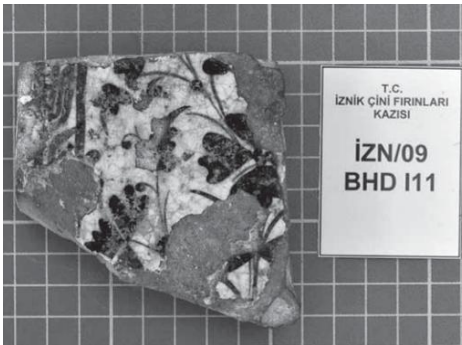
Görsel 5: Bursa Yeşil Türbe 1424
(Fotoğraf: İrem Çalışıcı; 2003) (Çalışıcı Pala, 2006)

Görsel 6: 7,5x 5,8 cm., beyaz çamur, Osmanlı Dönemi, (15. yy. ilk yarısı) (kazi envanter no: İZN/84 BHD Kb B rs1) 1984 yılı kazısı tanımı: renkli sır tekniğinde yapılmış astarsız zemin üzerinde siyah konturla belirtilmiş yarım çiçek ve sapı kesen bir yaprak şeklinde ibaret olup yaprağın ortasında, çiçeğin taç

yapraklarından ve zeminde sarı renkli sır kullanılmış diğer kısımlar ise boş bırakılmıştır. İmalat safhasında kalmış olan bu çini parçası İznik'te yapılan kazılarda renkli sır tekniğinde yapılmış ilk parça olması bakımından dikkat çekicidir. (Aslanapa ve diğerleri, 1988: 143) (Çalışıcı Pala, 2006)

Tebriz’li Ustaların Bursa’da ve Edirne’de üretim yaptığı yıllarda yani 15. yüzyılın ilk yarısında, İznik’te beyaz çamur kullanımının başladığı, yapılan kazılar sonucu bulunan örneklerden bilinmektedir. 1984 yılı İznik kazıları sırasında bulunan bir parça dikkat çekicidir. Görsel 6’da görülen seramikte, renkli sır tekniği uygulanmıştır. Anadolu’da, renkli sır ya da bilinen adı ile cuerda seca tekniği (Görsel 5), Tebrizli ustalar tarafından uygulanmıştır. Arkeolojik buluntu, 15. yy ilk yarısı olarak tarihlendirilmiştir. Ancak beyaz çamur kullanılmıştır. Bilinen beyaz çamurla üretilen ilk İznik seramikleri ise 15.yy ikinci yarısı olarak tarihlendirilmektedir. Dolayısı ile bu parça, İznik’te beyaz çamurla üretim denemelerinin ilk örneklerinden olarak kabul edilmelidir. Çünkü fritli çamur ile üretim, teknik bilgi gerektirmektedir. İznik’li ustaların bu tekniği kısa bir süre keşfetmiş olmaları zor bir ihtimaldir. Ayrıca 15.yy’a tarihlendirilen bu parçada İznik üretimleri içerisinde hiç görülmeyen örtücü renkli sır tekniğinin kullanılmış olması, renk olarak ta İznik’te hiç kullanılmayan sarı rengin olması İznik’li ustalar ile Tebriz’li ustaların birlikte çalıştıklarına dair belge niteliğindedir. Aynı buluntu, “İznik çini Fırınları Kazısı” ekibi tarafından İznikli ustaların araştırması olarak değerlendirilmiştir. “....bu küçük buluntu, renkli sır tekniğinin İznik’te uygulandığını ispatlamasa da, İznikli ustalar tarafından araştırıldığını kesinlikle göstermektedir” (Demirsar Arlı & Adıgüzel, 2011: 237). Bu ve benzeri parçaların yapı analizleri ancak gerçeği açıklayabilecektir. Daha önce İznik’te sarı renk kullanılmamış olması sarı renkli sır, reçete, pigment vb., Tebriz’li ustalarca temin edildiğini gösterir niteliktedir. Araştırma ise farklı tonlarda başka deneme örneklerinin de bulunmuş olması gerekir. Fotoğraflardan, renk tonu konusunda yorum yapmak, dijital ortamda doğru olmasa da, iki görselde de (görsel 5 ve 6) benzer sarı renkler bulunmaktadır. İznik’te daha önceki üretimlerde böyle bir sarının kullanılmamış olması, Tebrizli Ustalar ile İznikli Ustaların beraber üretim yaptıklarına işaret etmektedir. Sarı renk elde edilirken kullanılan renk veren element ve eritici seçimi yanı sıra rengi elde ederken kullanılan oranlar da önemlidir. Örneğin alkali şeffaf bir sırda, yüzde dört oranında bakır oksit katkısı ile turkuaz elde edilirken, aynı sırda yüzde yedi bakır oksit katkısı ile yeşil elde edilmektedir gibi. Tebrizliler ile İznikliler beraber çalışmış olmasalar da sarı sırnın hazır olarak İzniklilere bir şekilde ulaştığı düşünülmelidir.

Görsel 7: 2009 yılı kazı buluntusu. Şu ana kadar bilinen örneklerle karşılaştırıldığında, sadece seramik tekniği olarak kullanıldığı bilinen ve yanlış bir isimlendirmeye 'Milet İşi' olarak tanınan teknikte bir duvar kaplama malzemesi ele geçirilmiştir. İznik kazılarında seramik buluntu olarak, şeffaf renksiz sır altındaki, boya dekorlu, kırmızı hamurlu bu tekniğe, çok değişik desen, renk ve form uygulamalarıyla rastlanır. Söz konusu teknikte çini parçasına ilk kez rastlanması ve bu teknikte çini ile kaplı hiçbir yapı da olmaması bu küçük parçanın önemini artırmaktadır. (Demirsar Arlı, 2010: 53, 60) İZN/09 BHD I11 M3 envanter numaralı

Görsel 8: Sultan Ahmet Türbesi (17. Yy. başları) çini kaplamalarında görülen slip teknikli çini levha.

Sultan Ahmet Türbesinin çini kaplamalarında görülen slip teknikli çini levhalar hem Osmanlı çini sanatında da ilk kez kullanılması ve tek örnek oluşundan, hem de dönemin restorasyon anlayışını göstermesinden dolayı, özel bir önem taşımakta ve değerini yüzyıllardır korumaktadır. (Yetkin, 1987: 27)

Görsel 9: dip çapı:7.5 cm. Osmanlı dönemi, (15.yy. ilk yarısı) (kazi envanter no: 6) mavi beyaz dekorlu, tanımı: kırmızı hamurlu krem rengi astarlıdır halka diplidir içi ve dışı sırsızdır. içinde boyama ile yapılmış şakayık motifleri vardır. Kahverengi kontür halinde olan desen itinalı bir işçilik gösterir millet grubundan mavi beyaz geçiş gösterir. Sondaj buluntusudur.

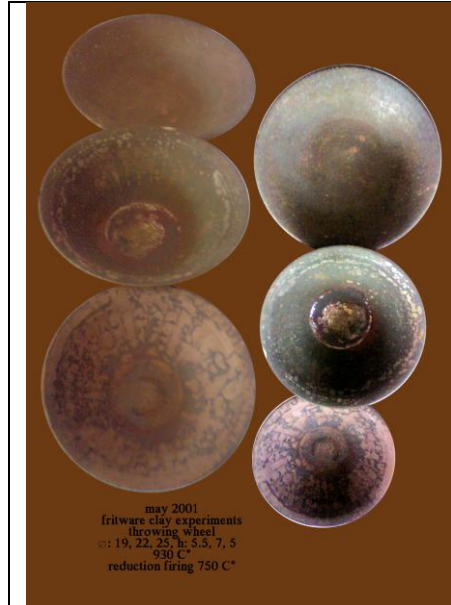
1981 yılı buluntusu (Aslanapa ve diğerleri, 1988: 58)

Etkileşimlere ve seramikçilerin üreterek denemesine bir başka örnek, 1981 yılı İznik kazısında, bulunan 15. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen sırsız çanak parçasıdır (görsel 9). Bu çanak parçası, Milet işi olarak bilinen Beylikler Dönemi seramik grubuna ait teknikte yani kırmızı çamur üzerine beyaz astarlıdır ve Çin Porselenlerinde görülen şakayık motifi, kahverengi konturla bezenmiştir. Parçanın sırsız olması İznik’te üretildiğini ispatlar niteliktedir. Çin porseleni benzerlerinin sadece fritli çamur bünyelere uygulandığı bilinmektedir. Oysaki örnek,

fritli çamur dönemi öncesinde de kullanım seramiklerindeki Çin Porseleni benzeri arayışlarına veya saray tarafından yönlendirilmelerine örnek teşkil etmektedir veya Timur Dönemi seramikçilerinin etkisini farklı konuda gösteriyor olabilir.

Görsel 7 ve 8 de belirtilen örnekler de seramikçilerin etkileşimlerine ve denemelerine örnek olarak gösterilebilir.

15. Yüzyıl da İznik'te birdenbire görülen ve teknik bilgi gerektiren fritli çamur ile üretim teknolojisinin başlamasının gerek Selçuklu ile Beylikler Dönemlerinden gerekse de "Tebrizli ustalar" dan farklı olarak "kurşun" eritici kullanılması, seramik üretenlerin birbirlerinden etkilenecek, görerek, deneyerek ve değiştirip, geliştirerek üretilen yeni tekniklere örnek olarak kabul edilebilir. Günümüzde de fritli çamur ile üretim, bazı Üniversitelerin Güzel Sanatlar Fakülteleri (Kılıç & Çalışıcı Pala, 2006) ve ilgi duyan uygulamalı diğer birimlerinde, Kütahya, İznik, Konya ve ilgi duyan diğer seramikçilerin yaşadıkları yerlerde devam etmektedir. İznik Çini Vakfı gibi kurumların ve diğer bireysel ya da kurumsal, günümüz de fritli çamur ile üretime başlama süreçleri, başka bir çalışma konusudur. Bu çalışmada yazarın kişisel olarak fritli çamur ile çalışma süreci aktarılmıştır.

Görsel 10: yazar tarafından 2001 yılında, eriticinin renk veren oksitler ile beraber kil içine eklenerek çömlekçi çarkında şekillendirme denemeleri. Görselde üstteki iki çanak, sırlanmamıştır. Reçeteli çamurlardan artanlar, sonrasında renkli astar olarak kullanıldı.

Görsel 11: *Cumhuriyet çocuğundan: doğa koruyucusu*, 2022, Fritli- Sırcalı çamur, Sıraltı Fırça tekniği, Blusrem uygulaması, indirgen pişirim öncesi. 49 x 33x 0,8 cm. (7 yaşındaki Oğlumun katkısı ile). Cumhuriyet'in 99. Yılı, Uluslararası Çevrimiçi Karma Sergi, 29 Ekim – 29 Kasım 2022

Yazar tarafından, eriticinin, renk veren oksitler ile beraber şekillendirilebilir hazır beyaz çamur içine koyarak, çömlekçi çarkında şekillendirme denemesi 2001 yılındadır; bu denemenin çıkış noktası, 2000 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü'nün, Uluslararası İznik Sempozyumu için İznik'e yapılan teknik gezide edinilen bilgiler olabilir.

Yazar, Araştırma Görevlisi olarak Yrd. Doç. Atilla Cengiz Kılıç yönetimindeki derslerde, firit yapımına önce tanıklık etmiştir, sonrasında ise yöneten olarak firit yapmış ve yaptırmıştır. Yazarın "sanatta yeterlik" dersleri sürecinde, Prof. Zeliha Mete yönetiminde belirlenen firit reçeteleri firitleştirilerek, araştırma konusu olan Anadolu Selçuklu Dönemi fritli çamur denemelerinde kullanılmıştır. Görsel 11' de kullanılan reçetenin oluşum sürecinde, önce yayınlanmış ulaşılabilen yayınlardan ve kimyasal analizlerin seger formülünün hesaplamaları ile yola çıkarak ortaya çıkan ilk reçetelerde, elde edilen sonuçlar değerlendirilerek kişisel reçete oluşturulmuştur. Her yeni reçetenin kullanım aşamasında elde bulunan hammadde vb. olanaklara göre yazarın kişisel reçetesi değişime uğramaktadır. Diğer hammaddeler ile reçeteye giren kuvars yanı sıra Yüzde 80 den az olmayacak oranda hazırlanan kişisel reçetelerde, firit olarak cam kırığı olarak bilinen pudra kıvamında renksiz şeffaf şişe formlarının öğütülmesi ile elde edilen eriticiler yani firitlerin kullanılması şartmış gibi algılsa da günümüzde kolaylıkla firit- sırça yani hazır Kütahya kurşunlu ya da kurşunsuz sırina ulaşım nedeni ile cam kırığı olmadan da 49 cm'lik tek parça fritli çamur şekillendirilebilmektedir. (Görsel: 11) Bu makalede, Beylikler ve Erken Osmanlı Dönemlerinde mavi- beyaz, renkli sır üzeri altınla altıgen ve cuerda seca fritli çamur seramikler hakkında notlar, başlıklı bölümde Golombek (1996) ten aktarılan alıntı da belirtildiği gibi farklı atölyelerin farklı kuvars kaynakları kullanması, kuvars yerine kum kullanılması gibi seramik üretenlerin, hammaddeleri kişisel tecrübe ve malzemeler ile olan ilişkisine göre çeşitlendirmesi, geçmişte olabileceği gibi günümüzde de mümkündür. (Görsel: 10- 11)

Gönül Öney de, Tebrizli ustaların varlığının ve üretimlerinin kültürel anlamda bir gelişimin başlangıcını oluşturmuş olduğunu belirtmektedir. “..... Timur devri mimarisinde çini büyük atılım yaparken, daha önceki devirlerin aksine 15.-16.yüzyıl seramiği aynı gelişmeyi göstermez. Moğollar büyük savaşçı oldukları kadar sanatı korumak ve geliştirerek yaymak konusunda da ün yapar. Anadolu'ya kadar varan akınlar ve savaşlarla Uzak Doğu'nun, Orta Asya'nın gelenekleri, kültürü, sanat akımları yeni filizlenme alanları bularak Erken Osmanlı sanatında yeni şekillenmesini yapar.” (Öney, 2007: 221)

Osmanlılar Dönemi'nde ve günümüzde, Kütahya'lı seramikçiler, öğrendikleri yeni bilgileri değerlendirmektedir. Mehmet Gürsoy Hocamızın, porselen bünyede Osmanlı Dönemi İznik desenlerini, motif ve kompozisyonlarını yorumlaması (URL: 1), Kütahya'nın Selçuklular Dönemi delik işi sır ile kapatma örneği (Çalışıcı Pala, 2018) üretmesi gibi günümüzde seramik üretenlerin, görüp beğendikleri bir seramik için “ben bunu yaparım ki...” demesi oldukça yaygındır.

			
Görsel 12: 12. yy. Selçuklu ajur dekor üzeri sır, Louvre Müzesi Paris, Foto: İrem Ç. Pala 30. 06. 2013	Görsel 13: Selçuklu dönemi erken 13. Yy, turkuaz renk sırlı. (Atıl, 1973, 61)	Görsel 14: 18. yy. Kütahya, Çinili Köşk Müzesi İstanbul, Foto: İrem Ç. Pala 23. 01. 2008	Görsel 15: Kütahya, 18. Yy. ilk yarısı. Çinili Köşk Müzesi İstanbul, Foto: İrem Ç. Pala 23. 01. 2008
(Çalışıcı Pala, 2018: 360- 361)			

Günümüzde ulaşılabilen Kütahya seramiklerinde, Türk çini sanatı tekniklerinden indirgen pişirim kil macun lüsteri, lakabi ve şimdilik mozaik dışında bütün tekniklerin kullanıldığı görülmektedir. Etkileşime en iyi örnek olarak, “Sırla kapatılmış Ajur Tekniği” görüldüğü için bu tekniğe kısaca yer vermek istenmiştir. Selçukluların, 18. Yüzyılda Kütahya'lı seramikçilere öğretemeyeceği için ya görsel örnek ile Kütahyalı seramikçi bir şekilde karşılaşmıştır ya da Uzakdoğu'da kullanılmakta olan teknik uygulanırken, Kütahyalı usta sürece dahil olmuş ve Kütahya'da gördüğünü denemiş, uygulamış olabilir (Görsel : 12- 15). Sırla kapatılmış ajur tekniği hakkında, Esin Atıl (1973) ve Bernsted A. (2003) dan aktaran Pala (2018, 360- 361) şöyle aktarmaktadır: “Porselenin popüler olmasının nedenlerinden biri ışık geçirgenliği olmasıdır. Bu tekniğin de ışık geçirgenliğini sağlamak amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir. *Selçuklu Beyazları* arasında bulunan “Bazı örneklerde ise “pirinç delikleri” olarak bilinen delikli dekora rastlanır. Transparant sırla kaplanan bu delikler gövdenin su geçirmemesini önlemenin yanı sıra ışığın süzülmesini sağlamakta ve gövdeye porselenimsi bir saydamlık ve zarafet kazandırmaktadır. Günümüze ulaşan benzer örnekler arasında turkuaz ve yeşil sırlı olanları da vardır. Selçuklulara özgü olan bu tekniğin sıraltı ve sırüstü dekorlu kombinasyonlarının bulunduğu belirtilmektedir”. “Sırla kapatılmış ajur tekniği, Çin porselenlerinde başlamıştır. Pirinç tanesi bünyeye yerleştiriliyor daha sonra pişirim sırasında bu pirinçler yanıyor ve oluşan boşluklar sırla doluyor”.

İznik başta olmak üzere Ortaçağ Anadolu seramikleri konusunda yapılmakta olan ve yapılacak yeni fen bilimleri ile sosyal bilimlerin analizleri, arkeolojik buluntular çoğaldıkça ancak diğer Anadolu fritli üretimlerinden farklı İznik'te kurşun eritici kullanılan fritli çamur üretim teknolojisinin nasıl başladığına ilişkin gerçek değerlendirmeler yapılabilir.

Belki de Tebrizli ustalar Bursa da üretime başlamadan önce kendilerine küçük bir deneme fırını yapıp yöredeki hammaddeleri, yöredeki kil ve eriticilere ulaşabilmek için halk arasında sorgularken İznikli bir ustaya denk gelmiştir ve seramikçinin sırrını kimseye açıklamak istememesi nedeni ile üretim mantığını, sürecini öğrenebilmek için Tebrizlilerin yanında çırak olarak çalışmıştır. Denemelere tanık olan belki de yardım eden İznik te sırlı dekorlu ikinci pişirim yapabilen bir çömlekçi Bursada ki denemelere dahil olmuştur ve eritici olarak kolay ulaşabildikleri ve Bizans Döneminden de bildikleri kurşun kaynaklarını eritici olarak kullanmıştır. Yaklaşık 100 KM. uzaklarına gelen Tebrizli ustalardan Saray işlerini alabilmek için beyin fırtınası ile reçeteleştirmiş olabilirler.

Seramik üretiminde etkileşim, önemli bir etkidir (Yoleri, 2008). Örneğin, bu makalenin yazarı, dünyada sırüstü olarak uygulanan indirgen pişirim kil macun lüsterini kendi ihtiyacı ve imkanları doğrultusunda geliştirerek sırnaltına uygulamış ve 20.. yılında patenti tescillenmiştir. Görev yaptığı Üniversite'de kendisinden ders alan ERASMUS öğrencisi ile yapacağı uygulamayı kendi lisans öğrencileri ile de paylaşmak isteyip Bölüm içinde bir çalıştay duyurusu yapmıştır. Ancak iki farklı zamanda yapılan çalıştayda yaklaşık 100 öğrenciden sadece 4 tanesi katılım sağlamıştır. Emircan Sevil ile Mehmet Çalışkan indirgen pişirim sırtıçı reçeteler yanı sıra gerek sırnaltı

gerekse de geleneksel kil macun lüsteri konusunda oldukça ilerlemiş, kendi reçetelerini oluşturmaktadırlar. Emircan Sevil in Üniversite de yaptığı denemelerinde Burak Kızılrımkar beraber geleneksel kil macun tekniği için hazırlanan macunu raku yani fırın dışında indirgeyerek beklenen efektleri elde etmişlerdir. Yazarın 2024 yılında katıldığı UAASS II Sempozyumu'nda sergilediği, BLUSREM markalı sıraltı lüsterli örnekleri için gelen sorular sürecinde “mangalda olmaz mı” sorusu ile karşılaşmıştır; sonrasında denemiştir ve sonuç almıştır. Blusrem yani indirgen pişirim sıraltı lüster patent ve oluşum süreci ile detayları, 2025 yılında UAASS 2 Bildiri Kitabı'nda yayımlanma sürecindedir.

Osmanlılar Dönemi Nakkaşhane geleneği ya da 2000'li yılların başında Kütahya'da olduğu gibi, örneğin Marmara Çini'de (1998), İznik Çini'de (1999) deseni kömür tozu ile belirlenen kişiler geçirir, tahrir ekibine verir, tahrirlenmiş olan form, kömür tozu ve tahrir fazlasını temizleyen ekipçe temizlenir sonra sırasıyla pembe kobalt ekibi, turkuaz, yeşil vd. renklerin ekibi tarafından renklendirilip en son kırmızı boyama ekibine form devredilir. Sırlama öncesinde, başka bir ekip, sıraltı dekorlu form üzerinde son temizlikleri, kazımaları yapar ve sırlama ekibine formu teslim eder. Yani her renk uygulamanın ve üretim sürecinin bir uzmanı tarafından ele alınan form, nihai sonuca ulaşır. Günümüzdeki birçok atölye de nihai ürününün tüm aşamasını kendisi üretmeyebilmektedir. Gelen siparişe göre alanındaki uzmanlardan geçici bir ekip oluşturup ya da ihtiyacı olan formu başka bir atölyeye ürettirip, nihai sonuca kişisel eklemeler yaparak ulaşılabilirler.

SONUÇ

İznik'te fritli çamur üretiminin, yaklaşık 250 yıl kadar durduğu bilinmektedir. Günümüzde ise İznik, dünyaya fritli çamur ile üretilmiş çinilerini satmaktadır. Yaklaşık 15- 20 yıl öncesinde Kütahya seramikçileri arasında “dik form” olarak ifade edilen kullanım eşyası formlarının da günümüzde fritli çamur- kuvars bünye- İznik çamuru ile üretilmektedir. İznik'te Cumhuriyet Dönemi'nde fritli çamur çalışmalarında özellikle fırça dekorunda Kütahyalı ustaların görev aldığı, bu kişilerin İznik'e taşınarak çırak yetiştirdikleri bilinmektedir. Sayın Faik Kırımlı'nın ise ürettiği dönemde fritli çamur teknolojisini kullanarak üretim yaptığı kulaktan da olsa büyüklerden duyulmaktadır. Sohbet sırasında öğrenilen bu duyuların ayrıca bilimsel olarak araştırılması ve yayımlanması gerekmektedir.

Anadolu seramiklerinin Ortaçağ üretimleri, sanat tarihi, arkeoloji gibi sosyal bilimler ya da arkeometri gibi fen bilimciler tarafından araştırılıp tartışılırken günümüzde özellikle İznik ve Kütahya da üretilmekte olan fritli çamur üreticileri ile görüşülmesi, kuvarı, kili, friti nereden, nasıl temin ettiklerinin, nasıl kullandıklarının, neye dikkat ettiklerinin kayıt altına alınması, geçmişe yönelik araştırmalar için gerekli görülen sosyal ya da fen bilimleri açısından karşılaştırılması gerekmektedir. İznikli ustalar, çamur bünyede kurşun bileşiklerini kullanırken Tebrizliler ve dönemdaşlarından ayrılrsa da gerek Tebrizliler gerekse de İzniklilerin sır olarak kurşun bileşiği kullanması da ayrı bir çalışma konusudur.

Erken Osmanlılar Dönemi seramikleri söz konusu olduğunda, özellikle Bursa ve Edirne mimari yapılarındaki seramik kaplamaları, bir bütün olarak görülmesine rağmen, sıraltı mavi beyaz altıgen, renkli sır üzeri altın dekorlu altıgen, cuerda seca (düz zemin ve rölyef zemin üzerine) ve kalıp baskı ya da alçak- yüksek rölyef olarak tanımlanabilecek rölyef üzerine renkli sır tekniklerinin uygulanmış olduğu farklı uzmanlıklar da gerektiren teknikler ile üretilmiş seramiklerin kullanıldığı izlenmektedir.

21. yüzyılda, sanat tarihi uzmanlığında, bilimsel bir yayında, günümüz İzmir- Menemen çömlekçi satış alanında görülen ancak başka bir yer üretimi olan, sadece ticari kaygı nedeni ile satış standında yer verdiği güveç yani “toprak tencere”yi, hatalı olarak “Menemen güveci” olarak isimlendirilmesi, yine bilimsel bir yayında, seramik sanatı uzmanlığında, Osmanlılar Dönemi'nde mimari seramik anlamındaki İran- Kaşan şehri üretimleri vb. ifade etmek için kullanılan “kaşı” kelimesini, hatalı olarak “taş” kelimesinin ses benzemesi ile ilişkilendiren yanlış yönlendirmeler, üzücü olsa da bulunmaktadır. Bu gibi hatalı bilgi oluşmaması için birçok disiplinin bir arada değerlendirme, çalışma yapması gerekmektedir.

İran Selçuklular Dönemi 13. yüzyılda uygulanmış olan sır ile boşluk doldurma tekniğinin, 18. Yy da Kütahya da da uygulanmış olması, bazı seramik üretenlerin, sadece gördüğünü deneyerek, yeni sonuçlar elde edebileceğini ispatlar niteliktedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan akademisyenler tarafından yapılan “İznik çini fırınları kazısı” gibi arkeolojik, sanat tarihi ve yapısal analiz raporlarının, Türkiye Türkçe'sinde yayımlanması, genel olarak Anadolu'daki Türklerin, ilgili yayınları, yabancı dilden çevirmeden kullanabilmesi gerekmektedir. lisans üstü öğrencilerin tezlerinin kabul edilmesi aşamasında, bazı Enstitüler tarafından zorunlu kılınan makale, bildiri vb. yayınlarda, “çeviri yayın” ın da kabul edilmesi, yönlendirilmesi, böylece bazı yabancı dildeki yayınların, danışmanlar aracılığı ile kontrol edilmesine olanak sağlanarak, Türkiye Türkçesi'nde de yayımlanmasının sağlanması önerilmektedir.

Bursa’da cuerda seca üreten ustalar tarafından İznik’teki coğrafik ve kültürel veriler ile çeşitli denemeler sonrasında üretilmeye başlandığı, aksi ispatlanıncaya kadar belgeler ile kanıtlanmaktadır; buluntularda yapılacak olan kimyasal analizler ve sanat tarihi gibi farklı disiplinlerin değerlendirmeleri, İznik seramiklerindeki hızlı geçişin nedenini netleştirebilecektir. Sanat görerek, beğenerek, düşünerek ve deneyerek üretilir. İznikli ustalar, İranlı ustalar arasında bilinen teknikte küçük ama önemli bir değişiklik ile özgün ürünlerini ortaya koyarak, dünya seramikleri içinde önemli bir yer edinmişlerdir.

KAYNAKÇA

Aslanapa O., Yetkin Ş., Altun A. (1988). *İznik Çini Fırınları Kazısı 2. Dönem 1981-1988*. İstanbul Araştırma Merkezi.

Blessing P. (2017) Seljuk Past and Timurid Present, *Gesta*, Vol. 56, No. 2, pp. 225-250. S: 249

Blessing P. (2019) The Blue-And-White Tiles Of The Muradiye In Edirne. *Muqarnas*: 36. 101-129.

Çalışıcı Pala İ. (2006). Osmanlı Dönemi İznik Fritli Çamuru İle Tebrizli Ustaların Fritli Çamuru Arasındaki İlişkiye Dair Belgeler, *International Symposium of Traditional Arts*. İzmir. 313- 317.

Çalışıcı Pala İ. (2018). Türk Çini Sanatında Kullanılan Teknikler, *21. Yüzyılda Türk Sanatı Meseleler ve Çözüm Önerileri Milletlerarası Sempozyumu*. Kastamonu. 347-368.

Demirsar Arlı B. & Adıgüzel H. (2011). The Connection Between The Tile Decoration Of The 16th and 17th Centuries in Istanbul with the tile Fragments Found in Iznik Excavations. *The Art of The Islamic World and The Artistic Relationships Between Poland and Islamic Countries*. 235-245.

Demirsar Arlı B.V. (2010) İznik Çini Fırınları Kazısı 2009 Yılı Çalışmaları. 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı: 4. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları*.

Demirsar Arlı, V. B., Kaya S., Simsek Franci G. (2020) 2018-2019 Kazı Sezonlarında İznik Çini Fırınları Kazısı’nda Ele Geçen Baskı Dekorlu Seramiklerin ve Seçili Örnekler Üzerinden pXRF Cihazı ile Yapılan Analiz Sonuçlarının Değerlendirilmesi. *Sanat Tarihi Yıllığı - Journal of Art History*: 29. 1-19.

Erdem M. (2017) *Karamanoğlu Beyliği Mimarisinde Çini*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.

Golombek L. (1996). Timurid Potters Abroad. *Oriente Moderno. Nuova serie, Anno 15 (76), Nr. 2. La Civiltà Timuride Come Fenomeno Internazionale. II (Letteratura — Arte)*. 577-586.

Golombek L., Mason R. B., Bailey G. A. (1996) *Tamerlane's Tableware: A New Approach to the Chinoiserie Ceramics of Fifteenth- And Sixteenth-Century Iran (Islamic Art and Architecture)*. Mazda Publishers. Canada.

Golombek s: 580- 581

Kılıç A. C. & Çalışıcı Pala İ. (2005) İznik Fritli Çinilerinin Teknolojisinin Araştırılması. *EBİLTEM* (Ege University Science and Technology Centre. 231(abstract)

Kılıç A. C. & Çalışıcı Pala İ. (2006) Yüksek Oranda Kuvars İçeren Bünyelerin Şekillendirilmesine Yönelik Denemeler. *International Symposium of Traditional Arts*. İzmir. 643- 646.

Kingery W. D. & Vandiver P. B. (1986) *Ceramic Masterpieces- Art, Structure and Technology*. The Free Press, Newyork.

Kuban D. (1995). *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları. İstanbul.

Küçükerman Ö. (2007) *Bir İmparatorluk İki Saray*. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

Lane A. (1957). The Ottoman Pottery of Isnik, *Ars Orientalis*: 2. 247-281.

Lane A. (1971). *Later Islamic Pottery*. Faber &Faber Limited;2nd edition. London.

Mason R. B. (1995) New Looks At Old Pots: Result Of Recent Multidisciplinary Studies Of Glazed Ceramics From The Islamic World. *Muqarnas*: 12. 1- 10.

Necipoglu G.(1990) From International Timurid To Ottoman: A Change Of Taste In Sixteenth Century Ceramic Tiles. *Muqarnas*: 7. 136- 170.

O’Kane B. (2011) The Development Of Iranian Cuerda Seca Tiles And The Transfer Of Tilework Technology. *Tiles of Many Hues*. 174- 203.

Okyar F. (1995) *İznik Keramiklerinin Karakterizasyonu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen bilimleri Enstitüsü. İstanbul.

Öney G. (1989). *Beylikler Devri Sanatı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.

Öney G. (2007) Doğu' dan Batı'ya İslam Sanatından Türk Çini ve Seramiklerine Uzanan Miras, Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı. Editörler: Gönül Öney, Zehra Çobanlı; Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul. S: 221

Paynter S., Okyar F., Wolf S., Tite M. S. (2004). The Production Technology Of Iznik Pottery—A Reassessment. *Archaeometry*: 46. 3/ 421–437.

Raby J. & Atasoy N. (1989) *Iznik*. Alexandria Press. London.

Raby J. & Henderson J. (1989) The Technology Of Fifteenth Century Turkish Tiles: An Interim Statement On The Origins Of The Iznik Industry. *World Archeology*: 21. 115- 132.

Samkoff A. (2014) From Central Asia to Anatolia: the transmission of the black-line technique and the development of pre-Ottoman tilework. *Anatolian Studies*: 64. 199-215.

Simsek G., Demirsar Arlı B., Kaya S., Colomban P. (2019) On-site pXRF analysis of body, glaze and colouring agents of the tiles at the excavation site of Iznik kilns, *Journal of the European Ceramic Society*: 39 (6). 2199-2209.

Tulun T., Döner G., Çalışır F., And Çini N., Karatepe N., Meriçboyu A., Tekin A. Altun A., Arlı B., Arlı H. (2002). An Archaeometric Study On Ancient Iznik Ceramics. *BAÜ Fen Bil. Enst. Dergisi*.4.2.

Tuna T. (2002). *Ebul Kasım Çini Defteri'nin Teknolojik Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü. İstanbul.

URL 1: <https://www.iznikcini.com/collections/dinnerware/products/chintamani-soup-bowl> Erişim Tarihi: 20 Nisan 2025

URL 2: <https://www.iznik.com/tr/sayfa/iznik-vakfi> 20 Nisan 2025

Walker B.J, Vries B.De, LaBianca Ø. S., Avissar M., Abu Khalaf M., Salem H., Smadar R., Gabrieli (2009). Reflections Of Empire: Archaeological And Ethnographic Studies On The Pottery Of The Ottoman Levant. *The Annual of the American Schools of Oriental Research*: 64.

Yetkin Ş. (1987) Sultan Ahmet Türbesi'nde Bulunan Bir Çini Tekniği. *Antika*: 27. Çini Özel Sayısı.

Yoleri H. (2008) Pişmiş Kil İle İletişim -seramik üzerine yazılar. Tıbyan yayınları.